

CATALUNYA DINS EL MÓN MEDI EVAL

Heretgies medievals

16 i 17 de maig de 2020

Itineraris: Camí dels Bons Homes de Merens a Orgeix, circular per Orlu i castell de Montsegur

SEAS

Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc (SEAS) www.santjust.org/seas

Per il·lustrar la sortida d'avui, que fem un tram del camí dels Bons Homes, és pràcticament obligat parlar del catarisme. Però aquest és un tema força tractat, divulgat i conegut¹, i per això hem preferit ampliar el camp de mira i fer una relació succinta dels diversos moviments de dissensió religiosa —les anomenades heretgies— del període medieval. A més d'oferir una visió més completa de tot el període que estudiem en aquest cicle serà interessant adonar-nos que el catarisme no és un bolet aïllat que sorgeix cap al segle XII a Occitània sinó que és una baula més d'una llarga cadena de moviments religiosos alternatius a la doctrina de l'església de Roma.

De fet la història cultural d'Europa ha estat sempre una sèrie inacabable de crisis amb les seves corresponents reformes o renaixements. Durant molt de temps d'una forma absoluta —segles de l'edat mitjana i com a mínim fins al XVIII— i després d'una manera més perifèrica, aquestes crisis s'han manifestat emprant llenguatge i conceptes religiosos. Moltes vegades les reformes s'han produït dins del si de l'ortodòxia. En canvi, altres vegades, les reaccions a les crisis han conduït a la no acceptació de l'obediència a la jerarquia eclesiàstica, o bé ha succeït que aquesta ha rebutjat i condemnat explícitament les idees reformistes i els grups que les sustentaven. Llavors ens trobem davant de l'aparició d'esglésies i de grups alternatius, més o menys herètics depenent de les doctrines propugnades.

Les característiques generals de les heretgies medievals ens fan veure que són diferents de les que es van donar a l'edat antiga. Les dels primers quatre segles del cristianisme foren disputes entorn de la definició dels grans dogmes de la naixent Església: el dogma trinitari i el cristològic. En canvi les dissensions religioses de l'edat mitjana voltaven sempre a l'entorn de com concebia la comunitat dels creients l'Església. Tots els dissidents, i igualment tots els reformistes, s'escandalitzaven amb l'Església que tenien al davant. Hi veien una jerarquia poderosa i rica molt allunyada de la senzilla societat de tots els creients dels temps apostòlics. Cada nou brot de dissensió es

Detall d'un cementiri bogomil a Bòsnia.

planteja d'una forma o d'una altra una reforma radical de costums i un retorn a la primitiva comunitat evangèlica. Aquest fet és una constant.

De totes maneres constatem que per sobre d'aquesta capa d'homogeneïtat de totes les heretgies medievals —desig de pobresa, puresa i simplicitat— hi ha tot un conjunt de circumstàncies que fan que un moviment de dissensió religiosa no sigui igual que un altre. Diversos factors configuren aquestes diferències. Entre ells podríem destacar el moment històric en què sorgeix una heretgia i que determina quines són les idees dominants, conceptes que com és natural van canviant al llarg dels segles. Tampoc és igual en tots els casos el radicalisme dels promotors de la dissensió; no tots porten les respectives reformes fins als objectius més extrems. I evidentment la qüestió principal segueix sent dilucidar què és allò que els reformistes volen canviar. Perquè si el canvi queda circumscrit als costums i a la moral del poble cristià és una cosa,

però si allò que s'ataca són les estructures eclesials i la jerarquia, el perill per a la institució pot ser molt més gran. I encara més perillosos van ser considerats aquells moviments que introduïen canvis en el dogma oficial o ortodox. La raó és que es veia que noves formulacions doctrinals o dubtes sobre l'eficàcia de la litúrgia i dels sacraments farien trontollar tot l'edifici de l'Església per la via de considerar que la seva intermediació entre Déu i els homes és supèrflua i no necessària.

Els primers dissidents

Cronològicament la primera de les dissensions religioses fou la del sacerdot Bogomil. Actiu a la Bulgària del segle X, Bogomil fou un home carismàtic, predicador itinerant que captivà el cor de la gent per la seva vida cèlibe i pobra. La manera com aquest home vivia la fe que predicava, el seu estil de vida i l'impacte que produïa en aquells que se l'escoltaven és una mena de retrat robot que es reproduirà al llarg de l'edat mitjana en molts dels líders dels moviments herètics. Però, a més a més, Bogomil barrejava tot l'anterior amb ensenyaments clarament estranys des del punt de vista de la doctrina oficial catòlica i per això fàcilment qualificats d'herètics per l'Església. Aquests ensenyaments anaven des del dualisme —un principi del bé i un altre del mal—, que venia de lluny en aquesta part oriental del Mediterrani, fins al docetisme —Jesús era només una persona adoptada per Déu per a una alta missió, però no participava de la naturalesa divina—. Aquestes doctrines eren molt perilloses perquè representaven senzillament el rebuig de l'església establerta.

De l'antiga meitat oriental de l'Imperi passem a l'occidental. Trobem ara els canonges d'Orleans Esteve i Lisois. Aquests dos preveres probablement ensenyaren una forma de docetisme —reberen d'alguna forma la influència dels bogomils?— a un públic fonamentalment eclesiàstic que volia constituir un nucli reformat enmig del que consideraven excessos mundans d'una Església que s'estava feudalitzant. L'execució el 1022 dels dos canonges i d'alguns dels seus seguidors marca l'inici de l'actuació inflexible de l'Església, i també del poder polític, contra les desviacions religioses. De fet els membres més influents de l'Església s'adonaren de seguida que doctrines i comportaments com els dels canonges d'Orleans, si s'estenien arraconarien la jerarquia eclesiàstica en fer-la innecessària des del moment que la comunitat fidel estableix una relació directa amb Déu —que és el que predicaran tots els grups dissidents—. A més

l'Església tenia també el convenciment que l'heretgia era obra directa del diable en la seva lluita per destruir-la. Aquestes consideracions ajuden a entendre la reacció violenta i decidida dels poders establerts contra els moviments herètics.

Seguint endavant ens trobem un moviment de forta transcendència: l'iniciat pel comerciant de teixits de Lió Pere Valdès vers 1175. Aquesta persona aplegà al seu entorn un gran nombre de deixebles —els valdesos—, que a diferència dels seguidors d'altres predicadors van aconseguir de perpetuar-se i el fet és que encara sobreviuen en l'actualitat com una església reformada. Encara que més o menys herètics en alguns punts de la seva doctrina, l'exemple de les seves vides pietoses i lliurades als ideals de pobresa i predicació va influir indefectiblement en moviments de reforma dins de la mateixa Església, el més notable dels quals seria el de Sant Francesc d'Assís i dels seus deixebles, els frares menors o franciscans. Algun historiador considera que els ordes mendicants són l'assimilació per part de la jerarquia eclesiàstica de l'esperit d'aquests moviments contestataris i dissidents, havent-ne extirpat prèviament tot contingut doctrinal desviat de l'ortodòxia.

Pere Valdès en un monument a la ciutat de Worms.

De la mateixa manera hi ha historiadors que fan notar la poca diferència, en molts casos, entre l'ortodòxia i l'heretodòxia d'aquests moviments reformistes amb el desig de retornar a la pobresa evangèlica inicial. Ens estem referint a la tipologia que col·loca, per exemple, els càtars en un extrem, ja que són considerats clarament heterodoxos per la doctrina que professen, vista com una altra religió encara més estranya i diferent que la dels musulmans —per això contra ells s'emprà el mateix recurs que contra l'Islam, la croada—. En canvi el cas dels valdesos seria totalment diferent: la seva pobresa evangèlica radical els assemblava als primers franciscans i uns i altres es van moure durant un temps per l'estret camí que separa ortodòxia i heterodòxia. La solució final va dependre tant d'ells mateixos —uns, els franciscans, maldaren sempre per mantenir-se dins de l'Església mentre que els valdesos finalment la combateren i se n'allunyaren—, com de la política que la cúria romana li interessava seguir en cada moment.

Castell de Montsegur.

Dissensió i violència al segle XIII: catarisme i apostolici

Cronològicament ens trobem ara amb el sumament complex moviment del catarisme. D'aquest fenomen, sobre el qual s'ha escrit tant, exposarem de forma sintètica unes quantes dades. Sembla que les idees bàsiques d'aquesta concepció religiosa poden estar emparentades amb el llunyà bogomilisme que hem tractat en primer lloc. De Bulgària i els Balcans s'hauria propagat cap al nord d'Itàlia abans d'arrelar a les terres occitanes. D'aquest moviment haurien heretat les visions més o menys dualistes de la divinitat i les exigències morals de pobresa i puresa. Van intentar construir una església paral·lela a la catòlica organitzada igualment en bisbats. Com ja s'ha dit, aquests fets representaven un perill molt gran per a l'estructura religiosa i política dominant i els po-

bres bons homes no van tardar en tenir a sobre tot el pes d'aquesta estructura en forma de croada. L'autor que majorment seguim en aquest escrit ens diu que la croada contra els càtars fou en realitat una conquesta política i no va servir per eradicar l'heretgia; que un cop els croats van abandonar les terres dels comtats llenguadocians l'heretgia tornà a ressorgir i que fins i tot la presa de Montsegur el 1244 no destruï el catarisme, només que l'obligà a mostrar-se més prudent i a passar a una mena de semiclandestinitat. Aquí ens descriu la figura de Pierre Autier, notari del comte de Foix i perfecte càtar que desplega una gran activitat tant al sud de França com pel nord d'Itàlia a la segona meitat del segle XIII i inicis del XIV. No és fins vers 1330 que es pot parlar de l'extinció del catarisme.

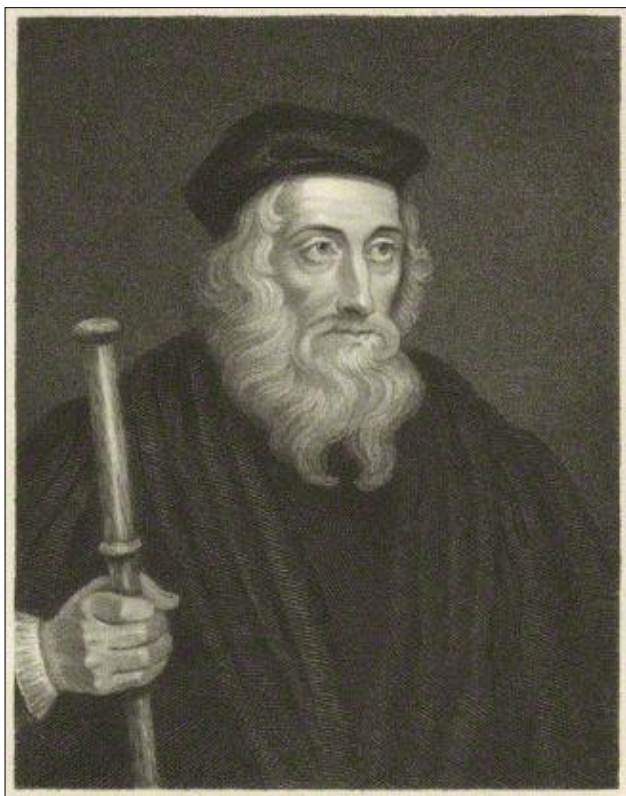
Igualment important fou l'ampli i violent moviment dels *apostolici*, amb la figura central de fra Dolcino (Itàlia, segona meitat del segle XIII). Inspirats en la pietat humil i pobre dels franciscans sembla que la van dur a extrems considerats perillosos per la jerarquia que els va perseguir sense pietat. Com a nota curiosa esmentarem que tenen un paper en la coneguda novel·la d'Umberto Eco *El nom de la rosa*.

Els moviments religiosos alternatius de la baixa edat mitjana

Continuem ara amb l'interessant fenomen dels begards o beguins i sobretot de les beguines. Encara que

Estela de Montsegur.

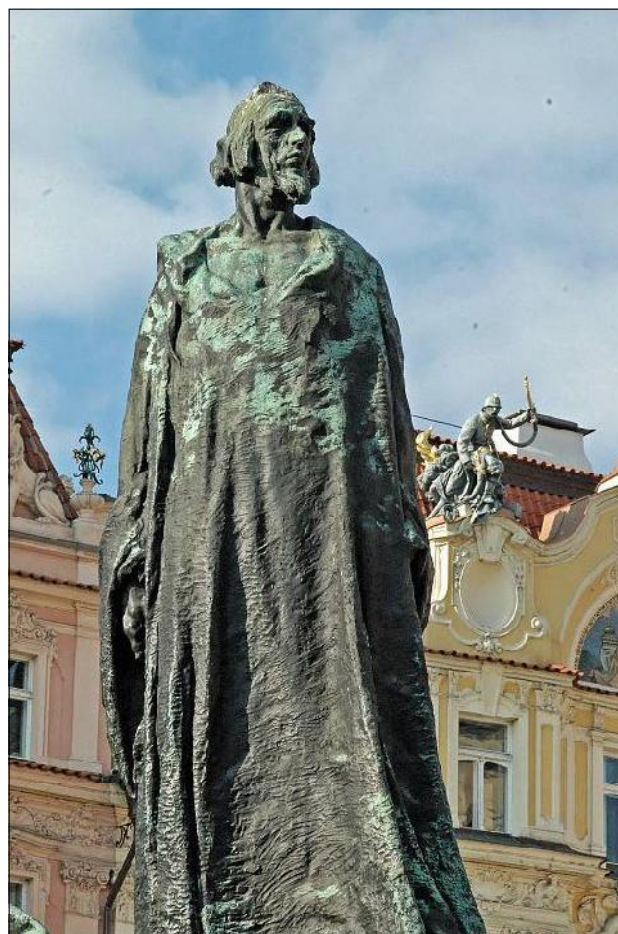
John Wycliffe.

el beguinisme és un fet força conegut a Flandes i nord de França, no ho és tant en les nostres contrades. Diem només que va ser un moviment pietós que es movia en el delicat límit entre ortodòxia i heterodòxia, perquè si bé és cert que la desventurada Marguerite Porete² va acabar sofrint la pena capital de morir a la foguera per ordre de la Inquisició de París el 1310, no és menys cert que el seu llibre *El mirall de les ànimes simples* —pel qual fou jutjada— fou molt popular durant els segles posteriors com a manual de meditació i d'elevació mística entre els fidels cristians del nord-oest d'Europa.

Fins aquí podem afirmar que la majoria dels predicadors herètics de l'edat mitjana tenien poca formació filosòfica i teològica. De fet eren populars per la seva predicació fervent i pel seu comportament exemplar i evangèlic, i no tant per les qüestions doctrinals que poguessin ensenyar. Així com no era pas fàcil atacar-los pel seu estil de vida, molt admirat pels seus contemporanis, sí que ho era quan el que s'havia de rebatre eren les seves opinions desviades de l'ortodòxia. Sovint la manca de claredat i les contradiccions de les proposicions herètiques eren rebutades amb tota comoditat pels teòlegs de la Inquisició. Però aquesta situació canvia en arribar als predicadors que omplen els darrers segles medievals. Ens referim a John Wycliffe i a Jan Hus. El primer representa la culminació del pensament religiós dissident de l'època medieval, mentre que el segon, influït per Wycliffe però amb

una forta personalitat i originalitat, prefigura clarament el gran trencament que la Reforma protestant representarà per a l'Església catòlica.

El teòleg d'Oxford John Wycliffe, considerat el filòsof més brillant del seu temps, fou també un home amb ambicions eclesials i polítiques. Dotat per al debat dialèctic, gran mestre i escriptor prolífic, de fet adoptà moltes de les proposicions considerades herètiques dels seus predecessors, però ho feu amb una sòlida base filosòfica i teològica. A més va evitar els extremismes, malgrat que clamava, com els seus antecessors, contra els costums del clergat, la riquesa i el poder de l'Església i del papat, i l'eficàcia dels sacraments. La seva defensa apassionada de l'estudi de la Bíblia li va donar la pàtina d'autoritat que no havien tingut mai altres reformadors fins aquell moment.

Monument a Jan Hus a Praga.

Els escrits de Wycliffe es van estendre pel continent i van influir en el jove Jan Hus de Bohèmia, que d'una forma constant va anar afirmant les seves idees i les va anar defensant cada vegada amb més força davant de tots els poders fins que massa confiat amb la veritat d'allò que predicava assistí al Concili de Constança on fou empresonat i executat a la foguera el 1414. Com Wycliffe també Hus era un prevere que havia

estudiat filosofia i teologia, en aquest cas a la Universitat de Praga, i estava preparat per defensar les seves tesis. En la seva obra cabdal —*De ecclesia*—, mostra d'una gran maduresa, defensa la idea que la veritable Església és el cos místic de Crist o comunitat espiritual, per sobre de l'Església terrenal de la jerarquia eclesiàstica. La predicació i l'obra d'aquest teòleg txec van influir decisivament en la creació d'una església paral·lela a Bohèmia, que evidentment és premonitòria del que s'esdevindrà una centúria més tard amb la ruptura de Luter.

1. Per exemple, l'entrada *Catarisme* de la Viquipèdia en dona una informació prou àmplia.

2. Mística francesa nascuda al nord-est de França a mitjan segle XIII.

Ramon Segret
SEAS, maig 2020

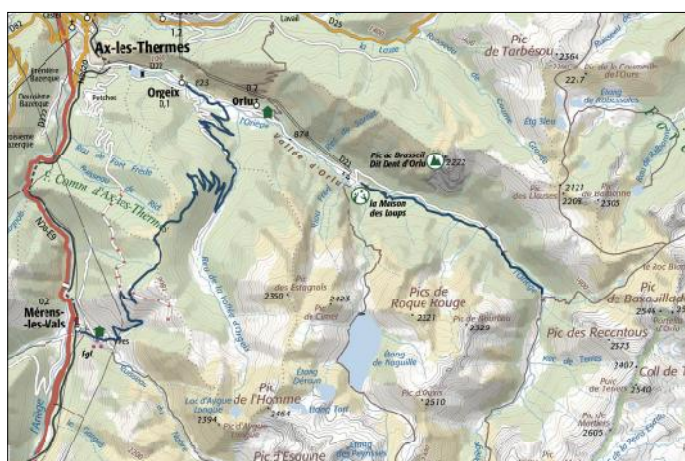
Bibliografia. La major part d'aquest escrit està basada en el llibre de Michael Frassetto *Heretic Lives*, de 2007 (traducció al castellà: *Los Herejes*, Ariel, Barcelona 2008).

Les imatges estan tretes d'internet.

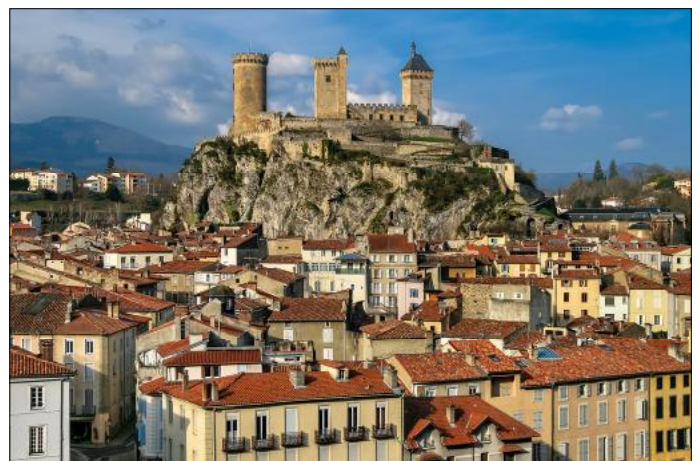
Les excursions

El dissabte es faran dues excursions. Una llarga farà l'etapa del Camí dels Bons Homes que va de Merens fins a Orgeix pel coll de Joux salvant un desnivell de 692 m i amb un recorregut de 18 km. La curta sortirà de la Maison des Loups a les Forges d'Orlu recorrent el curs de l'Oriège, dins d'un bosc de faig, fins a la Jasse de Justiniac. És un itinerari d'anada i tornada de 10 km amb un desnivell de 368 m. Ambdós itineraris es fan dins d'una exuberant vegetació on el domini pertany a la fageda.

El diumenge es farà una visita guiada a Foix i després se'n farà una altra al castell de Montsegur, on cal pujar-hi a peu salvant un desnivell de 161 m.

Fageda a la vall d'Orlu i riu Oriège. Fotos de J.Gironès.

Castells de Foix i de Montsegur. Fotos d'internet.

